

АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ХМЕЛЮ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано показники економічної ефективності виробництва хмелю в Україні. Запропоновано шляхи підвищення економічної ефективності галузі.

Постановка проблеми

Хмелярство – важлива галузь сільського господарства. Її продукція використовується в пивоварінні, медицині, парфумерії, харчовій та інших галузях промисловості.

© О.М. Шатило

Вітчизняне хмелярство досягло найвищого розвитку в 70–80 роках ХХ ст. У середині 80-х років за площею насаджень та валовому збору хмелю Україна вийшла на п'яте місце у світі після Німеччини, США, Китаю та Чехословаччини. За статистичними даними у 80-х роках хмільники в Україні займали понад 9 тис. га у восьми областях. Обсяги виробництва хмелю перевищували 7 тис. т. Це давало можливість повністю забезпечити внутрішні потреби України, понад 50 % хмелесировини відправляти за кордон та в сусідні республіки (Росію, Казахстан, республіки Прибалтики та інші).

Наразі галузь хмелярства України перебуває в депресійному стані. За рядом обставин площі під хмелем в Україні за останні 15 років скоротились майже у 8 разів, валовий збір – у 17 разів, урожайність – майже у 2 рази; при цьому значно погіршилась якість хмелю-сирцю.

Питання підвищення економічної ефективності виробництва хмелю досліджували Годованій А.О., Головач Г.С., Зіновчук В.В., Куровський І.П., Ратошнюк Т.М., Стойко О.Я., Федорець В.М., Циганок В.М., Шабликін В.В. та ін. [1–5]. Зокрема Головач Г.С. розглядає проблеми економічної ефективності виробництва хмелю з позиції загальносвітового виробництва даної продукції [1], Зіновчук В.В., Шабликін В.В., Ратошнюк Т.М. аналізують основні причини стримування розвитку галузі хмелярства України та шляхи її відродження в Житомирській області [3]. Отже, формування та функціонування ринку хмелю є важливою економічною проблемою, що вимагає окремого наукового дослідження.

Метою дослідження є аналіз економічної ефективності виробництва хмелю в Україні. Для досягнення *мети* передбачається проаналізувати економічну ефективність хмелярства в Україні та запропонувати шляхи її підвищення. Для цього потрібно вирішити такі *завдання*:

- проаналізувати економічну ефективність хмелярства в динаміці;
- виявити причини зниження економічної ефективності хмелярства в Україні;
- обґрунтувати шляхи підвищення економічної ефективності.

Об'єктом дослідження є процес формування та розвитку галузі хмелярства в Україні.

Методика досліджень. У ході дослідження використано комплекс методів, що дозволило одержати науково обґрунтовані результати. Зокрема, застосовувалися *методи*: економіко-статистичний – при визначенні впливу урожайності на економічну ефективність виробництва хмелю в Україні; широке застосування монографічного методу з методом індукції дало змогу виявити причини зменшення виробництва хмелю в країні та визначити тенденції цих змін; абстрактно-логічний – при розробці основних шляхів підвищення економічної ефективності виробництва хмелю та ін. [4,5].

Інформаційною базою проведення дослідження були офіційні статистичні матеріали, нормативно-довідкова література, наукові публікації.

Результати досліджень

Протягом своєї історії хмелярство України зазнавало як піднесень, так і спадів. Зокрема, слід зазначити, що хмелярство України тричі занепадало: у період першої світової і громадянської воєн, під час Великої Вітчизняної війни та після розпаду Радянського Союзу. Але завжди український хміль користувався попитом на внутрішньому та зовнішньому ринку.

З початку другої половини минулого століття хмелярами України було докладено багато зусиль для відновлення та розширеного відтворення галузі. Понад 15 центнерів шишок хмелю з 1 га збирали в радгоспах “Рея” Бердичівського, “Вертоківка” Житомирського, “Карпівці” Чуднівського, “Комсомолец” Смільчинського районів Житомирської області, “Хабне” Поліського району Київської області, “Броди” Бродівського району Львівської області, в колгоспах ім. Леніна Черняхівського, ім. Мічуріна Житомирського, “Україна” Червоноармійського районів у Житомирській області та ін.

Однак починаючи з 1986 р. в результаті антиалкогольної компанії, у зв’язку з аварією на Чорнобильській АЕС, природного старіння хмільників, та економічної кризи на початку 90-х років спостерігається значний спад виробництва хмелю в Україні. В середині 90-х років внаслідок перенасичення внутрішнього ринку імпортованими, більш дешевими, хмелепродуктами 1,2 тис. т хмелю вітчизняного виробництва залишилось нереалізованими. З роками вони втратили свою якість, що призвело до тяжкого фінансового стану хмелегосподарств України [7].

У 2000 р. Урядом України була прийнята «Програма відродження хмелярства в Україні на 2000–2010 роки», основними завданнями якої є посилення роботи щодо інтеграції науки і виробництва, прискорене впровадження завершених наукових розробок та цілеспрямоване інформаційно-консультаційне забезпечення товаровиробників хмелю [7]. Фінансовою базою впровадження Програми у життя став Закон України «Про збір та розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства» (1999 р.) [6].

Основним регіоном хмелярства в Україні є Житомирська область. Нині в галузі функціонує 46 сільськогосподарських підприємств Житомирської, Хмельницької, Рівненської, Вінницької, Львівської, Волинської, Луганської та Київської областей, з яких 35 знаходиться на території Житомирської області. Незначну питому вагу в загальному обсязі виробництва хмелю займають фермерські господарства.

Порівняння структури розподілу хмільників в областях України за останні 15 років (табл. 1) дає можливість зробити висновок, що незважаючи на абсолютне зменшення площ під хмелем, територіальна

організація вирощування хмелю майже не змінилась. Житомирська область залишається основним регіоном вирощування хмелесировини з площею плодоносних хмеленасаджень 848 га, або 74,4 % всієї площі хмелю в Україні (1.01.2005 р.).

Таблиця 1. Розміщення плодоносних насаджень хмелю в Україні в 1990 – 2005 рр.

Область	Площі плодоносних насаджень				+/- 2005 р. до 1990 р.	
	1990 р.		2005 р.		га	%
	га	%	га	%		
Вінницька	422	6,3	75	6,6	-347	0,3
Волинська	259	3,9	9	0,8	-250	-3,1
Житомирська	4630	69,1	848	74,4	-3782	5,3
Київська	76	1,1	6	0,5	-70	-0,6
Львівська	300	4,5	82	7,2	-218	2,7
Рівненська	874	13,0	68	6,0	-806	-7,0
Хмельницька	74	1,1	33	2,9	-41	1,8
Чернігівська	65	1,0	4	0,3	-61	-0,7
Луганська	0	0,0	15	1,3	15	1,3
Всього	6700	100,0	1140	100,0	-5560	x

Джерело: розраховано за даними Інституту сільського господарства Полісся УААН

Галузь хмелярства Житомирської області протягом останніх років зазнала значного спаду. За даними Інституту сільського господарства Полісся УААН в 2005 р. на Житомирщині (табл. 2), зібрана площа хмелю становила 1 тис. га, що складає 23% від площі 1990 р., при цьому валовий збір із загальної площі становив 450 т, що складає 11% від врожаю 1990 р., урожайність з 1 га площі насаджень у плодоносному віці – 4,7 ц [2].

Таблиця 2. Динаміка виробництва хмелю в Житомирській області (всі категорії господарств)

Роки	Зібрана площа		Валовий збір		Урожайність	
	тис. га	у % до 1990 р.	тонн	у % до 1990 р.	ц/га	у % до 1990 р.
1990	5,2	100	4280	100	8,2	100
1995	3,6	69	1998	47	5,5	67
1999	1,4	27	324	8	2,3	28
2000	0,9	17	536	13	4,0	49
2001	0,8	15	519	12	4,6	56
2002	1,2	23	380	9	3,1	38
2003	1,3	25	367	9	2,9	35
2004	1,2	23	380	9	3,2	39
2005	1,0	23	450	11	4,7	57

Джерело: розраховано за даними Інституту сільського господарства Полісся УААН.

На основі аналізу даних за 1990–2005 рр. для відродження галузі хмелярства важливе значення має виробництво якісної конкурентоспроможної хмелепродукції, культивування перспективних сортів з високим вмістом альфа-кислоти.

В умовах сучасного розвитку аграрного сектора України кожне сільськогосподарське підприємство повинно забезпечувати стабільну прибутковість своєї діяльності. Саме прибуток є основою розширеного відтворення, джерелом формування фондів нагромадження й додаткового матеріального стимулювання праці. Він формується під впливом витрат на виробництво продукції, доходів від реалізації товарної продукції, податків та інших чинників. Прибутковість господарювання характеризується таким важливим економічним показником, як рівень рентабельності. Цей узагальнюючий показник ефективності роботи підприємства галузі може відображати зміну таких важливих показників, як продуктивність праці, собівартість, якість продукції, рівень використання виробничих фондів. Крім того, вагомий вплив на економічну ефективність виробництва хмелю мають спеціалізація, концентрація та інтенсифікація виробництва.

З даних табл. 3 видно, що на сучасному етапі виробництво хмелю в Україні є збитковим внаслідок низькоефективного ведення галузі. Так, середня ціна реалізації хмелю у 2005 р. становила 1337,09 грн і була вищою на відповідну продукцію, яка імпортується в Україну, що свідчить про невисоку конкурентоспроможність вітчизняної хмелепродукції.

Таблиця 3. Економічна ефективність вирощування хмелю в Україні, 2005 р.

Області	Валовий збір хмелю, ц	Урожайність хмелю, ц/га	Виробничі затрати на 1 га, грн.	Собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн.	Ціна реалізації, грн. за 1 ц	Повна собівартість, тис. грн.	Виручка тис. грн.	Прибуток (+)/ збиток (-), тис. грн.	Рівень збитковості, %
Вінницька	262	3,5	4700	1124,49	1055,10	294,62	276,44	-18,18	-6,17
Волинська	59	6,6	28350	2917,39	965,22	172,13	56,95	-115,18	-66,91
Житомирська	4661	5,5	12868	2147,09	1349,58	10007,59	6290,39	-3717,19	-37,14
Київська	28	4,4	3333	366,67	106,67	10,27	2,99	-7,28	-70,91
Львівська	663	8	11570	1505,03	1221,54	997,83	809,88	-187,95	-18,84
Рівненська	355	5,2	11093	1896,70	934,07	673,33	331,59	-341,73	-50,75
Хмельницька	67	2	21795	3584,51	1785,86	240,16	119,65	-120,51	-50,18
Луганська	35	2,3	22000	600,00	225,00	21,00	7,88	-13,13	-62,50
ВСЬОГО	6130	5,4	13140	2099,09	1324,80	12867,42	8121,02	-4521,15	-35,14

Джерело: розраховано за даними Інституту сільського господарства Полісся УААН

Найвища урожайність хмелю у 2005 р. була у Львівській (8,0 ц/га), Волинській (6,6 ц/га) та Житомирській (5,5 ц/га) областях [2].

З метою виявлення впливу урожайності хмільників на показники його економічної ефективності нами здійснено групування 46 хмелегосподарств України за площею плодоносних насаджень хмелю (табл.4). Зокрема виявлено, що між рівнем урожайності та собівартістю хмелю в галузі існує тісний взаємозв'язок. Підвищення урожайності хмелю пов'язане з додатковими трудовими й матеріальними витратами на його вирощування з розрахунку на 1 га площі, однак темпи росту урожайності та додаткових витрат неоднакові – урожайність змінюється швидше, ніж додаткові матеріальні й трудові витрати.

Таблиця 4. Вплив урожайності на економічну ефективність вирощування хмелю в Україні, 2005 р.

№ групи	Групи хмелегосподарств за рівнем урожайності хмелю, ц/га	Кількість підприємств у групі	Середня урожайність хмелю, ц/га	Собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн.	Одержано прибутку від реалізації 1 ц /грн.	Затрати праці на 1 ц хмелю, люд.-год.	Витрати на 1 га посівів, грн	Ціна реалізації, 1ц хмелю, грн/ц	Рівень рентабельності (збитковості) виробництва, %
1	до 5	14	2,8	3146,61	-1767,40	573,77	12518	1379,24	-56,2
2	5-10	24	7,0	1865,87	-521,10	210,72	11878	1344,80	-27,9
3	понад 10	8	15,5	1975,25	-755,30	249,22	20734	1220,00	-38,2
	Всього	46	7,1	2099,09	-774,30	254,26	13140	1324,80	-36,9

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Житомирській області.

Досліджувані підприємства згруповані у три групи. Перша (14 підприємств) з середньою урожайністю до 5 ц/га характеризується високим рівнем собівартості 1 ц хмелю (3146,61 грн/ц) та високою реалізаційною ціною (1379,24 грн/ц), що є наслідком задовільної якості продукції. Підприємства даної групи, як правило, збиткові – середній рівень збитковості сягає – 56,2 %.

Показники господарств другої групи притаманні більшості хмелярських підприємств України. Середня розрахункова урожайність у даній групі – 7,0 ц/га. У господарствах даної групи собівартість суттєво нижча порівняно з господарствами першої групи і становить 1865,87 грн/ц., цей рівень досягається за рахунок зниження затрат праці на 1 ц основної продукції та

зниження затрат на 1 га посівів. Зниження собівартості зумовило зменшення рівня збитковості даних підприємств порівняно з підприємствами першої групи (рівень збитковості становить -27,9 %).

Високоєфективні хмелярські підприємства, що належать до третьої групи досягли високої урожайності (15,5 ц/га) за рахунок збільшення затрат на вирощування. Оскільки рівень урожайності був досягнутий за рахунок збільшення затрат праці та затрат на 1 га насаджень, собівартість 1 ц реалізованої продукції значно зросла, порівняно з другою групою господарств, що відобразилося на збитковості підприємств. Рівень збитковості підприємств третьої групи становить -38,2%, що на 17,9 пункта менше щодо господарств 1-ї групи. Але за цими даними не можна зробити висновок, що для господарств третьої групи спостерігається спадаюча віддача, оскільки ціни реалізації для різних груп господарств різні, що обумовлено різною якістю продукції. Досягти високої урожайності та зниження собівартості господарства 3-ї групи можуть за рахунок уведення прогресивних технологій вирощування хмелю, використовуючи нові високоврожайні сорти хмелю, дотримуючись чітких технологічних норм вирощування, підвищуючи рівень механізації робіт і, як результат, високі врожаї хмелю – (понад 10 ц/га) можуть повністю окупити капіталовкладення. Так, середня вартість продукції в господарствах 1-ї групи (2,8 ц/га), більша майже у 5 разів. Собівартість 1 ц хмелю в даних підприємствах дорівнює в середньому 1975,25 грн/ц, а реалізаційна ціна – 1220 грн./ц. Одним з факторів, що впливають на окупність виробництва в групах підприємств з урожайністю понад 10 ц/га є рівень матеріально-грошових витрат на 1 га хмільників – понад 20 тис.грн (для порівняння: в підприємствах групи 1 з низьким рівнем інтенсифікації виробництва та відповідно низькою врожайністю витрати на 1 га хмільників майже у 2 рази нижчі – 12 тис.грн).

На сучасному етапі розвитку хмелярства ще складною залишається ситуація на ринку хмелю. У 2005 р. вітчизняними хмелегосподарствами вироблено всього лише 20% сировини щодо потреб пивоварної промисловості. Проте навіть для збуту такої кількості хмелю підприємствам доводиться витримувати жорстку конкуренцію з боку іноземних виробників, які мають значно кращі фінансові ресурси та одержують фінансову підтримку з боку своєї держави, зокрема на експорт хмелесировини. Це дає їм можливість компенсувати сплату ввізного мита при завезенні хмелепродукції в Україну та диктувати власну цінову політику на ринку хмелю.

Для підвищення економічної ефективності виробництва хмелю галузь хмелярства повинна розвиватись шляхом підвищення рівня урожайності, підвищення якості реалізованої продукції [2].

Висновки

Нині в галузі хмелярства України функціонуючими хмелегосподарствами є 46 сільськогосподарських підприємств Житомирської, Хмельницької, Рівненської, Вінницької, Львівської, Волинської, Луганської та Київської областей, з них 35 знаходиться на території Житомирської області.

Вирощування хмелю в Україні є збитковим. Жодне хмелегосподарство не отримало прибутку у 2005 році. Найнижчий рівень рентабельності має виробництво хмелю у Київській області (-70,91%), це зумовлено низькою середньою ціною реалізації 1 ц (106,67 грн.) через низьку якість вирощеного хмелю. Найвищу реалізаційну ціну мали господарства Хмельницької області (1785,86 грн/ц), але при найнижчій в Україні середній урожайності (2 ц/га) та високій собівартості 1 ц вирощеної продукції (3584,51 грн.) господарства залишилися збитковими. За обсягом виробництва хмелю лідером є Житомирська область (4661 ц), але при високій середній собівартості 1 ц вирощеної продукції (2147,09 грн) середній рівень рентабельності становить -37,14%, тобто область знаходиться на третьому місці за ефективністю вирощування хмелю в Україні.

Групування підприємств України за урожайністю не визначило чіткої залежності між показниками економічної ефективності та урожайністю.

Найбільш ефективними є господарства з середнім рівнем урожайності (5–10 ц/га). Це зумовлено тим, що підприємства даної групи мали найнижчу собівартість 1 ц реалізованої продукції (1865,87 грн) та порівняно високу середню ціну реалізації (1344,8 грн/ц).

Для відродження галузі хмелярства важливе значення має виробництво якісної конкурентоспроможної хмелепродукції, культивування перспективних сортів з високим вмістом альфа-кислоти.

Перспективи подальших досліджень

Подальші дослідження розвитку галузі хмелярства слід зосередити на удосконаленні механізму державної підтримки розвитку хмелярства для вирощування конкурентоспроможних сортів.

Література

1. Головач Г.С. Економічна ефективність виробництва хмелю в Україні // Економіка АПК. – 2003. – №6. – С. 83–85.
2. Звіт відділу економіки інституту сільського господарства Полісся УААН за 2005 рік.
3. Зіновчук В.В., Шабликін В.В., Ратошнюк Т.М. Тенденції розвитку галузі хмелярства у Житомирській області // Вісн. ДАУ: Науковий теоретичний збірник – Житомир, 2005. – № 2. – С. 243–252.
4. Мармоза А.Т. Практикум з теорії статистики. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2002. – 344 с.

5. Попович *И.В.* Методика экономических исследований в сельском хозяйстве: Учеб. Пособие для студентов с.-х. вузов по эконом. спец. – 4-е изд., перераб. – М.: Экономика, 1982. – 216 с.
 6. Про збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства: Закон України від 9 квітня 1999 р. //Урядовий кур'єр. – 1999. – 13 травня. – С.5.
 7. Програма відродження хмелярства в Україні на 2000–2010 роки /Міністерство аграрної політики України. – К., 2000.
 8. Сільське господарство Житомирської області: Стат. збірник за 2000–2005 роки. /Держкомстат України; Гол. управ. статистики у Житомир. обл. – Житомир, 2006.
-
-